

Şahabettin YALÇIN*

Kant ve Benlik

Özet

Bu makalede Kant'ın benlik anlayışı ele alınmaktadır. Kant'ın benlik hakkındaki görüşü şu üç benlik kavramına dayanır: kendinde şey olarak benlik, düşünen (transandantal) benlik ve fenomenal benlik. Kant'a göre biz kendinde şey olarak benlik hakkında herhangi bir bilgi sahibi olamayız, zira kendinde şey olarak benlik zamanda tezahür etmez ve kategorilerin altına düşmez. Ama fenomenal benlik hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Transandantal benlik hakkında ise bilgi sahibi olamamamıza rağmen onun hakkında saf bilinç sahibi olabiliriz. Bu saf bilinç bizim düşünen bir şey olarak var olduğumuza ilişkin bir bilinçtir.

Anahtar Terimler

Kant, Benlik, Transandantal Ben Bilinci.

Kant and Self

Abstract

In this paper I try to look closely at Kant's concept of self. As it seems, Kant has three notions of self, namely the self as the thing in itself, the transcendental self, and the empirical self. According to Kant, we cannot have any knowledge of the nature of the self as it is in itself. But we can surely have knowledge of the empirical self. As to the transcendental self, Kant says that we cannot know what its nature is but we can have a pure consciousness of it. This pure self-consciousness is neither an intuition nor even a concept, but rather an empty 'thought'. The transcendental self which is characterized by Kant as the formal or the logical subject of thought, functions as the source of the categories and *a priori* principles of experience. On the other hand, our empirical consciousness of the phenomenal self is possible because we can intuit ourselves in time and think it under the categories.

Key Terms

Kant, Self, Transcendental Unity of Consciousness.

Giriş

* Yrd. Doç. Dr.; Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

Batı felsefe tarihinde benlik kavramının serüvenine baktığımızda bu kavramın daha çok iki yönüyle öne çıktığını görüyoruz: bilginin öznesi olarak benlik ve bilginin nesnesi olarak benlik. Felsefe tarihinde rasyonalistler, daha çok benliğin özne yönüne vurgu yaparken, empiristler benliğin nesne yönünü öne çıkarmışlardır. Bu iki farklı bakış, benlik hakkındaki bilginin mahiyetine de yansımıştır. Benliğin özne yönüne vurgu yapan rasyonalistler, özne olarak benlik bilgisinin diğer bilgilere oranla daha kesin olduğunu zira burada aracısız ve doğrudan bir bilincin sözkonusu olduğunu iddia ederken, benliğin nesne yönünü öne çıkaran empiristler, nesne olarak benlik bilgisinin diğer nesnelere bilgisinden yöntem itibarıyla farklı olmadığını ve dolayısıyla aynı kesinliğe sahip olduğunu öne sürmüşlerdir. Örneğin, benliğin ‘düşünen, yalın ve ölümsüz bir töz’ (ruh) olduğunu öne süren ünlü rasyonalist Descartes, ben bilgisinin tüm bilgilerimiz arasındaki en kesin bilgi olduğunu iddia etmiştir. Ünlü *cogito* argümanı ile (*cogito, ergo sum*: Düşünüyorum, o halde varım) kendimize ilişkin bilgimizin sahip olduğumuz ilk ve en kesin bilgi olduğunu öne süren Descartes, bu bilginin sahip olduğu nitelikleri (açıklık ve seçiklik) diğer tüm bilgilerin ölçütü haline getirerek bir anlamda ben bilgisini mihenk taşı olarak kullanmıştır. Descartes, herşeyden kuşku duysak bile kendimizin varlığından asla kuşku duyamayacağımızı zira kendimizin varlığından kuşku duymak bile kendimizin varlığının bir kanıtı olduğunu öne sürerek kuşkunun benliğin varlığına ilişkin bilgimize tesir etmeyeceğini iddia etmiştir. Descartes’a göre ben bilgisinin ayrıcalıklı bir durumu vardır, zira kendimize ilişkin bilgimiz doğrudan entellektüel bir sezgiyle elde edilen bilgidir. Yani ben bilgisinin elde edilme tarzı, onun sahip olduğu kesinliğin garantisidir.

Entellektüel yahut rasyonel bir sezgiyle doğrudan bildiğimiz benliğin mahiyetinin düşünmek olduğunu ileri süren Descartes’a göre benlik, esas niteliği yer kaplamak olan maddeden tamamen farklı ve ondan bağımsız bir şekilde varolabilen düşünen bir varlık ya da tözdür. Tabii bu demek değildir ki, ruhun tek niteliği düşündür. Ruhun elbette başka nitelikleri de vardır, ancak Descartes’a göre örneğin hayal etmek, hissetmek, istemek, yargıda bulunmak, kuşku duymak gibi ruhun diğer nitelikleri esas itibarıyla düşünmenin birer türevi hükmündedir. Descartes, düşünme niteliğini çok geniş bir anlamda yani ruhun bütün niteliklerini kapsayacak bir biçimde kullanır. Descartes’a göre ben “kuşku duyan, idrak eden, red ya da kabul eden, isteyen, istemeyen ve aynı zamanda hayal eden ve duyulara sahip olan” bir varlıktır.¹

Benin kendisini bir özne olarak yani aktif bir amil olarak bilmesi demek, kendi aktivitelerinin sezgisel bilgisine ulaşması demektir. Böyle bir sezgisel bilgi de beden varlığını gerektirmeyeceği için Descartes’a göre ben beden olmadan da varolabilirim. Descartes’ın benlik hakkındaki bu görüşü az çok bir farkla diğer rasyonalist filozoflar tarafından da paylaşılmıştır. Diğer iki büyük rasyonalist olan Spinoza ve Leibniz’e göre de benliğimizin varlığına ve mahiyetine ilişkin bilgimiz, rasyonel bir sezgiden başka bir şey değildir. Tabii bu üç filozofun benlik ya da ruhun mahiyetine ilişkin görüşleri arasında önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin Descartes’ta ruh kendi başına varolabilen bir töz iken Spinoza’da ruh ya da ben, kendi başına varolan bir töz olmayıp tek töz olan Tanrı’nın asli niteliklerinden biri olan düşünmenin bir modundan ibarettir.

Benliğin bir töz olduğu görüşü empirist filozoflar arasında da taraftar bulmuştur. Örneğin Locke ve Berkeley, benliğin mahiyetini tam olarak bilemediğimiz bir töz

¹ Descartes, *Philosophical Writings of Descartes*, II, 19.

olduğunu öne sürmüşlerdir. Empiristlerin benlik anlayışı, rasyonalistlerinkinden farklı olsa da özellikle Berkeley’de benlik, rasyonalizmden derin izler taşır. Tecrübeden gelen idelerin dışındaki herhangi bir yolla bilgi sahibi olunamayacağını öne sürerek epistemolojide empirist bir çizgi benimseyen Berkeley, benliğe ilişkin bilgiyi izah etmede zorlanmıştır. Öte yandan benliğin bir töz olduğunu öne sürerek rasyonalistlere katılan Locke, ben bilgisi konusunda rasyonalistlerden özellikle de Descartes’tan farklı bir anlayışa sahiptir. Locke’a göre ben bilgisi, elde ediliş tarzı itibarıyla bir ayrıcalığa sahip olmayıp diğer nesnelere bilgisiyle benzerlikler taşır. Ben bilgisinin kaynağının iç duyu olduğunu iddia eden Locke’a göre iç duyu, işleyişi bakımından fiziksel nesnelere ilişkin bilginin hammaddesini sağlayan dış duyuyla paralellikler arzeder. Locke, iç duyudan gelen duyu verilerinin insan zihninin dış duyuyla parçalanması, algılamak, hayal etmek, istemek gibi işlevleri olduğunu yani iç duyunun malzemesinin zihnin aktif halleri olduğunu belirtir. Zihnin aktif olabilmesi için de dış duyu vasıtasıyla fiziksel nesnelere duyusal içerik alması ve onlar üzerinde işlemde bulunması gerekir.

Öte yandan, bazı filozoflar da benliğin bir töz olduğunu reddetmişlerdir. Benliğin bir töz olmadığını iddia eden filozofların başında Hume gelmektedir. En tutarlı empirist olarak kabul edilen Hume, rasyonalistlerin ben dedikleri şeyin dünyada gerçek bir karşılığının olmadığını görüşündedir: “Kendi adıma, *benliğin* ne olduğu konusunda düşünürken karşıma hep bazı algılar çıkmaktadır. Karşılaştığım hep ya sıcak ya da soğuk, ışık ya da gölge, sevgi ya da nefret, acı ya da haz olmaktadır. *Benliği* hiç bir zaman bir algı olmadan yakalayamıyorum; yakaladığım şey her zaman bir algı olmaktadır. Örneğin uykuda olduğu gibi benliği hissetmediğim zaman yani algılarım olmadığı zaman, benim gerçekten varolmadığım söylenebilir”.² Hume’a göre rasyonalistlerin iddia ettiği gibi benliğin düşünen, yalın ve maddeden tamamen farklı bir töz olduğuna ilişkin sezgisel (*a priori*) bir bilgimiz mevcut değildir. Benlik konusunda algıladığımız her şey birer algıdan ibarettir. Bu yüzden Hume, benliği bir ‘algı demeti’ olarak tarif eder. Başka bir ifadeyle, Hume’a göre benlik, zamanda değişmeden kalan ve hep kendi kendisiyle aynı olan bir şey değildir. Rasyonalistlerin iddia ettiği düşünen ve kendisiyle aynı kalan bir töz olarak benlik ise psikolojik bir kurgudan başka bir şey değildir.

Empiristler ile rasyonalistler arasındaki benlik tartışmasında dikkati çeken en önemli husus, rasyonalistlerin benliğin öznel yönüne, empiristlerin de nesnel yönüne vurgu yaptıklarıdır. Bu nedenle, empiristlere göre benlik bilgisi ile diğer nesnelere bilgisi arasında esas itibarıyla bir fark yok iken rasyonalistlerde ben bilgisi diğer nesnelere bilgisine göre daha özel epistemolojik bir statüye sahiptir.

Kant ve Benlik

Kant’ın benlik ve ben bilgisi öğretisi, felsefesinin en zor yönlerinden biridir. Bu zorluk, kısmen onun muğlak ve zor anlaşılabilir dilinden ve kısmen de ben bilgisinin bizatihi kendisinden kaynaklanmaktadır. Aslında Kant’ın dört başı mamur bir benlik ve ben bilgisi kuramı bulunmamaktadır, zira Kant bu konuları sistematik bir biçimde herhangi bir yerde toplu olarak ele almak yerine onları, eserlerinin çeşitli yerlerinde değişik bağlamlarda ele alır; bu ise konunun anlaşılmasını güçleştiren bir başka

² Hume, A Treatise of Human Nature, 252.

nedendir. Kant'ın benlik ve ben bilgisi ile ilgili söylediklerinin çoğu *Saf Aklın Eleştirisi*'nde (bundan sonra kısaca *SAE*) yer alsa da diğer eserlerinde de bu konulara ilişkin önemli ifadeler bulmak mümkündür. Kant'ta üç tür benlikten yahut benliğin üç yönünden bahsetmek mümkündür: Numenal benlik, fenomenal benlik ve transandantal yahut düşünen benlik.

Kant tıpkı fiziksel alanda yaptığı fenomen-numen ayırımını benlik alanında da yaparak fenomenal benlik ile numenal benliğin birbirinden farklı olduğunu söyler. Aslında fenomenal benlik-numenal benlik ayırımı, fiziksel alanda yapılan fenomen-numen ayırımında gizli olarak bulunmaktadır, zira transandantal felsefede fenomenal benlik, fenomenal dünyanın bir parçası olarak kabul edilir. Fenomenal benlik, fenomenal dünyanın bir parçası olduğu için de fiziksel nesnelere tabi olduğu aynı transandantal koşullara (hissetme yetisinin saf formlarına yani zaman ve mekâna ve idrak yetisinin saf kavramlarına yani 'kategori'lere) tabidir. Öte yandan, numenal benlik ise prensip itibarıyla, zaman ve mekânda yer almadığı ve kategorilerin altına düşmediği için fenomenal dünyanın bir parçası değildir ve bu nedenle kendisi hakkında hiç bir bilgiye sahibi olamayız.

Kant'ın fenomenal benlik ile numenal benlik arasında yaptığı ayırım bir çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu ayırımı yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, bu iki benliğin iki farklı ontolojik entite olup olmadıkları ve eğer öyleyse aralarında ne tür bir ilişkinin olduğudur. Bazı Kant yorumcuları fenomenal benlik ile numenal benliğin iki farklı varlık olduklarını iddia etmişse de çoğu yorumcu, bunların iki farklı varlık olmaktan ziyade tek bir varlığın farklı veçheleri olduğunu öne sürmüşlerdir. *SAE*'nde her iki yorumu destekleyen pasajlar olsa da ikinci yorumun Kant'ın temel felsefi niyet ve varsayımlarıyla daha çok örtüştüğünü düşünüyoruz. İkinci yorumunun daha isabetli olduğuna dair en kuvvetli delillerden biri hiç kuşkusuz *Antropoloji*'deki şu ifadelerdir: "Benlik, maddi olarak değil, fakat biçimsel olarak ikidir; yani temsil edildiği tarz itibarıyla iki, ama içeriği itibarıyla tektir".³ Fenomenal benliğe aşağıda ayrıntılı bir biçimde değineceğiz ama ondan önce üçüncü benliğe yahut benliğin üçüncü yönüne transandantal benliğe bakalım.

Düşünen Benlik

Kant, transandantal benlik ve benlik bilincinin ne olduğunu belirtmeden önce bu benliğin ne olmadığını söyler. Genelde rasyonalistlerin ve özelde de Descartes'ın, düşünen benlik konusunda geçersiz çıkarımlarda bulunduğunu iddia eden Kant, düşünen benlik konusunda *a priori* bilgi sahibi olunamayacağını öne sürer. Kant'ın 'Rasyonel Psikoloji' adını verdiği bu öğretisi, ona göre benliğin mahiyetine ilişkin *a priori* bilgiyi benliğin salt düşünme kapasitesinden (yani 'Düşünüyorum' önermesinden) çıkarmaya çalışan metafizik bir öğretimdir. 'Düşünüyorum' önermesinin 'Rasyonel Psikoloji'nin tek kaynağı olduğunu öne süren Kant, bu öğretiyi savunanların söz konusu önermeden benlik hakkındaki tüm *a priori* bilgilere ulaşmaya çalıştıklarını söyler.⁴

³ Kant, *Anthropology*..., 15n.

⁴ Kant, *Critique of Pure Reason* (*Saf Aklın Eleştirisi: SAE*), A343/B402.

Başka bir deyimle Kant, ‘Rasyonel Psikoloji’ savunucularının ‘Düşünüyorum’ önermesinden benliğin yalın, tinsel ve tözsel bir varlık olduğunu çıkarmaya çalıştıklarını söyler. Bu ifadeler kuşkusuz Descartes’ı hatırlatmaktadır; zira Descartes, bizim entelektüel yahut rasyonel bir görü ile ruhun yalın, ölümsüz ve tinsel bir töz olduğunu (*res cogitans*) ve diğer tözden yani maddeden (*res extensa*) tamamen farklı olduğunu bildiğimizi iddia etmiştir. Descartes’a göre biz, benliğimizin içeriğini doğrudan bir sezgi (‘açık ve seçik bir algı’) ile biliriz; bu da bize benliğimizin yalın, ölümsüz ve tinsel bir töz olduğunu gösterir. Kant ise bunu reddeder, zira ona göre insanlarda entelektüel görü yoktur, sadece duyuusal görü vardır.

Kant, ‘Rasyonel Psikoloji’ye ilişkin eleştirilerini sıraladıktan sonra ‘Düşünüyorum’ önermesinin ne anlama geldiğini ve bunun bize benlik hakkında ne tür bir bilinç verdiğini inceler. Kant’a göre ‘Düşünüyorum’ önermesi, bize sadece düşünen bir benliğin olduğunu gösterir, ama onun mahiyetinin ne olduğunu göstermez.⁵ Yani bu benliğin yalın, tinsel veya ölümsüz bir töz olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgi vermez. Zaten Kant, düşünen benlik hakkındaki bu bilincin bilgi olmadığını sadece saf bir bilinç olduğunu söyler. Kant’ın ‘transandantal ben bilinci’ adını verdiği bu bilinç, transandantal felsefede daha çok epistemolojik rolü itibarıyla ön plana çıkar: “Dolayısıyla, tüm görü içeriği, bu içeriği kendinde barındıran tek bir öznde ‘Düşünüyorum’ ile zorunlu bir ilişki içerisindedir. Fakat bu temsil, *kendiliğinden (spontane)* meydana gelen bir aktır ve bu yüzden hissetme yetisine ait değildir. Onu ampirik ben bilincinden ayırmak için ona *saf ben bilinci* adını veriyorum. Bu bilinç, *orijinal bir ben bilincidir*, zira o, ‘Düşünüyorum’ temsilini (bilinçte her zaman tek ve aynı olan bu temsil, diğer tüm temsillere eşlik edebilen bir temsildir) meydana getirmesine karşın kendisi herhangi bir başka temsil gerektirmeyen bir bilinçtir”.⁶ Kant’ın düşüncenin formel yahut mantıksal öznesi olarak betimlediği düşünen benlik, kategorilerin kaynağı ve transandantal zeminidir ve bu nedenle de mutlak bir birliğe sahiptir “...düşünce öznesinin mutlak birliğine ihtiyacımız vardır, aksi takdirde ‘Düşünüyorum’ (bir temsildeki içeriği) diyemezdik”.⁷

Kant, düşünen benliğin transandantal bilincinin bize düşünce öznesinin *varoluşunun* ve işlevlerinin bilincini sağladığını öne sürer. Kant’a göre ‘Ben varım’ yargısı zaten ‘Düşünüyorum’ yargısının içinde gizli bir biçimde vardır, yani bu önerme Descartes’ın iddia ettiğinin aksine aslında analitik bir önermedir. Onun ifadesiyle: “‘Düşünüyorum’ yargısı, kendi varoluşunu belirleyen aktı ifade eder. Varoluş, zaten bu yargının içerisinde mevcuttur, fakat onda bu varoluşun tarzı yani onun içeriği verilmemiştir”.⁸ Başka bir ifadeyle, Kant’a göre, ‘Düşünüyorum’ ve ‘Ben varım’ önermelerinin ifade ettiği şey aynıdır. Dolayısıyla, bu önerme analitik bir önerme olduğundan görüden yoksundur. Kant’ın deyişiyle bu önerme benliğin mahiyeti hakkında bize hiç bir şey söylemeyen ‘belirsiz bir algıdır’. Kant’ın bu iki önermeyi aynı sayması, Descartes’ın *cogitosuna* bir yanıt niteliğindedir, zira Kant, *cogitonun* bir totolojiden başka bir şey olmadığını söyler: “Kartezyen çıkarım denilen şey yani *cogito*,

⁵ Kant, SAE, A346/B404.

⁶ ⁴ Kant, SAE, B132.

⁷ ⁵ Kant, SAE, A354.

⁸ ⁶ Kant, SAE, B158n.

ergo sum, gerçek bir totolojidir, zira *cogito (sum cogitans)*, zaten varoluşumu içinde barındırmaktadır”⁹

Düşünen benliğin transandantal felsefedeki rolü yaşamsal olmasına karşın onun mahiyeti hakkında herhangi bir bilgi edinmemizin mümkün olmaması şaşırtıcı gelebilir, ama Kant’a göre benliğin mahiyetine ilişkin herhangi bir bilgi, sentetik bir bilgi olduğundan ‘Düşünüyorum’ gibi analitik önermeler bize bu benliğin mahiyeti hakkında herhangi bir bilgi vermez. Ayrıca sentetik yargılar da görüyü gerektirdiğinden ve bizde de entelektüel görü olmadığından düşünen benliğin mahiyeti hakkında bilgi edinmek mümkün değildir: “Eğer birisi bana ‘Düşünen bir şeyin mahiyeti nedir?’ sorusunu sorarsa, ona verebileceğim herhangi bir *a priori* yanıtım yoktur. Zira bu sorunun yanıtı sentetik olmak zorundadır - analitik bir yanıt, belki düşüncenin ne olduğunu açıklayabilir, ama bunun ötesinde bu düşüncenin varoluş imkânını sağlayan şey hakkında herhangi bir bilgi veremez”.¹⁰

Ancak bu demek değildir ki biz, düşünen benlik hakkında tamamen karanlıktayız. Kant’a göre biz bu benliğin mahiyeti hakkında bilgi sahibi olamazsak bile onun hakkında *a priori* bir bilince sahip olabiliriz. Kant’a göre bu bilinç, ne bir görüdür ve ne de bir kavramdır; bu bilinç, içi boş bir ‘düşünce’ yahut ‘yalın bir temsildir’. Bu yalın temsil, benliğin mahiyeti hakkında herhangi bir bilgi vermez, ama onun varoluşu ve işlevleri hakkında saf bir bilinç sağlar: “Ne var ki bu ‘Ben’, bir görü olmadığı gibi bir kavram da değildir; o sadece bilincin formudur...”.¹¹ Yani düşünen benliğin ne tür bir varlık olduğunu bilmesem bile onun düşünen bir varlık olarak var olduğunu söyleyebilirim, zira benlik, düşünen bir özne olarak deneyimin mümkün olması için zorunlu bir önkoşuldur: “...sentetik orijinal ben bilincinin birliğinde ben, sadece var olduğumun bilincindeyim, kendi içinde ben yahut tezahür eden ben olarak değil. Bu *temsil* bir *düşünce*dir, bir *görü* değil”.¹²

Kant’ın ‘Düşünüyorum’ önermesiyle ifade ettiği bu transandantal ben bilinci, düşünen benlik hakkında saf bir bilinç sağlamanın yanında bir de genel olarak bilginin oluşmasında son derece önemli bir rol üstlenir. Bu bilinç, kategorilerin birliğinin ve dolayısıyla görü içeriğinin sentetik birliğinin kaynağıdır: “Tüm görü verilerini önceleyen ve tüm nesnelerin temsillerinin ancak onunla ilişki içerisinde bulunmasıyla mümkün olduğu bu bilincin birliği olmasaydı hiç bir bilgi, bilgiler arasında hiç bir bağlantı ya da birlik mümkün olmazdı. İşte ben bu değişmez, saf, orijinal bilince *transandantal ben bilinci* adını veriyorum”.¹³ Transandantal felsefede saf ben bilincinin tam bir bilgi olarak görülmemesine karşın, bu bilinç, Kant’ın bilgi felsefesinde yaşamsal bir rol oynar. Bunu Kant’ın transandantal ben bilincinin tüm bilginin zorunlu ve evrensel koşulu olduğuna ilişkin iddiasında açıkça görebiliriz. Zira Kant, transandantal ben bilincinin (yani ‘Düşünüyorum’ önermesinin), *a priori* olsun *a posteriori* olsun tüm bilgiye eşlik etmesi gerektiğini söyler: “...tüm deneyimi önceleyen ve onu mümkün kılan bir koşulun olması gerekir”.¹⁴ Kant’a göre bu koşul düşünen benliktir, zira

⁹ 7 Kant, SAE, A355.

¹⁰ 8 Kant, SAE, A398.

¹¹ 9 Kant, SAE, A382.

¹² 10 Kant, SAE, B157.

¹³ 11 Kant, SAE, A107.

¹⁴ 12 Kant, SAE, A107.

deneyim, hem iç ve hem de dış duyudan gelen farklı tezahürlerin (*appearances*) birbirine bağlanması ve düzene sokulması (yani sentezlenmesi) sonucu oluşur. Bu sentez ise bir takım zorunlu kuralların yani saf kavramların (kategorilerin) kılavuzluğunda yapılır. Kategorilerin transandantal yahut ontolojik zemini de transandantal ben bilincinin birliğidir (*transcendental unity of apperception*). Başka bir ifadeyle söylersek, duylardan gelen temsillerin nesnelere dönüşebilmesi için onların aynı özneye ait temsiller olarak birleştirilmesi ve kendilerine birlik verilmesi gerekir. Kant bunu şu şekilde dile getirir: “Bir görüde verilen farklı temsiller, eğer tek bir ben bilincine ait olmazlarsa o zaman bunların birlik kazanabilmeleri ve *benim* olabilmeleri mümkün değildir. *Benim* temsillerim olarak bunlar, ancak tek bir evrensel ben bilinci altında birliğe sahip *olabilirler*, zira aksi takdirde bunların istisnasız bana ait olmaları imkânsızdır”.¹⁵

Fenomenal Benlik

Öte yandan, fenomenal benliğin bilgisinin ampirik bir bilgi olduğunu söyleyen Kant’ın fenomenal benliğin ampirik bilgisine ilişkin öğretisi esas itibarıyla onun iç duyu kavramına dayanır. İç duyu, Kant’ta fenomenal benliğin ampirik bilgisinin içeriğini oluşturan duysal malzemenin kaynağıdır. Kant, *SAE*’nin ‘Transandantal Estetik’ adlı bölümünde iç duyuya dış duyununkine benzer bir işlev yükler. Buna göre tıpkı beş dış duyunun fiziksel nesnelere bilgisinin duysal malzemesini sağlaması gibi, iç duyu da benliğin fenomenal bir nesne olarak bilinmesi için gerekli olan duysal malzemeyi sağlar. Kant’ın iç duyunun nesnesinin benlik yahut ruh ve dış duyunun nesnesinin de madde (bedenimiz dahil) olduğunu belirtir ve iç duyu ile dış duyunun işlevleri arasında sıkı bir benzerlik olduğunu iddia eder. Buna göre bir duyu olarak iç duyu, tıpkı beş dış duyu gibi alıcı ve pasiftir. Hem iç ve hem de dış duyunun işlevi, *a priori* formlar altında ampirik bilgi için duysal malzeme sağlamaktır. Dış duyunun *a priori* formu mekân iken, iç duyunun *a priori* formu zamandır. Öte yandan, dış duyunun ‘maddesi’ yahut ‘içeriği’ dışsal duyum (*sensation*) iken, iç duyununki içsel duyumdur. Yani Kant’a göre dış ve iç duyunun algısal yapısı ve işlevi benzerdir ve dolayısıyla aynı ampirik ve transandantal koşullara tabidir.

İç ve dış duyunun hissetme düzeyindeki bu benzerliklerine ek olarak onların idrak düzeyinde de benzer işlevleri bulunmaktadır. Zira hem içsel görü ve hem de dışsal görü idrakta bilginin oluşması için aynı yolu izler. Nasıl dışsal görünümün fiziksel nesnelere bilgisine dönüşmesi için önce muhayyilede birleştirilip sentezlenmesi ve sonra da idrakın saf kavramları altına getirilmesi zorunlu ise, aynen bunun gibi içsel görünümün içsel nesnelere yani zihinsel hallerin bilgisine dönüşebilmesi için onun muhayyilede sentezlenmesi ve idrakta kavramların altına getirilmesi şarttır. Ne var ki, iç ve dış duyunun işlevleri arasında olduğu varsayılan bu benzerliğe yakından baktığımızda görürüz ki, Kant’ın içsel duyuya ilişkin izahında onun bilgi kuramını tümünden sarsabilecek çok ciddi sorunlar bulunmaktadır.

Kant, *SAE*’nin ‘Transandantal Estetik’ adlı bölümünde, duysal görünümün biri ‘form’ ve diğeri de ‘içerik’ olmak üzere iki unsurunun bulunduğunu söyler. Buna göre ‘zaman’ ve ‘mekân’ duysal görünümün saf (*a priori*) ‘formları’ iken, ‘duyum’ (*sensation*)

¹⁵ Kant, *SAE*, B132-3.

da onun ‘içeriği’ yahut ‘malzemesi’dir: “Tezahürde duyuma karşılık gelen şeye onun *maddesi*, fakat tezahürün içeriğini belirleyerek onun belli ilişkiler içerisinde düzenlenmesini sağlayan şeye de tezahürün *formu* diyorum”.¹⁶ Mekân, dışsal görünümün saf formu iken, zaman içsel görünümün saf formudur: “Mekân ve zaman, onun [bizim nesnelere algılama tarzımızın] saf formları iken, genel olarak duyum onun maddesidir”.¹⁷ Kant’a göre, bizim kendinde şeylerden etkilenmek suretiyle aldığımız her türlü duyuşsal içerik, zaman ve mekân ilişkileri içerisinde yer almak zorundadır. Yani zaman ve mekân ilişkilerine tabi olmayan hiç bir şeyin görüsü mümkün değildir.

Görünün diğer unsuru da içeriğidir ki bu da duyumdur. Kant’a göre, ampirik nesnelere temsil edebilmemiz için bizim öznel olarak kendinde şeylerden etkilenmemiz ve bunun sonucunda onlardan duyum elde etmemiz gerekir. Bunu iç duyuya uygularsak diyebiliriz ki, fenomenal benliğin ampirik bilgisinin malzemesini oluşturan içsel görüye sahip olabilmemiz için bizim öncelikle kendimizden etkilenmemiz yani kendimiz tarafından belirlenmemiz gerekir. Dışsal görünümün içeriği olarak duyumu anlamak nispeten kolaydır, zira Kant, dışsal duyumun renk, tat, sertlik gibi unsurlardan oluştuğunu açıkça söyler. Ama içsel görünümün içeriği olarak duyuma geldiğimizde Kant’ın dili birden ağırlaşır ve zorlaşır. Ama yine de bu konuda transandantal felsefede birbirinden tamamen farklı iki görüşün olduğunu söyleyebiliriz. Genelde Kant’ın ‘resmi görüşü’ olarak adlandırılan birinci görüşe göre, iç duyunun dış duyunkinden farklı kendine has bir duyuşsal içeriği yoktur. Bu görüşe göre, dış duyunun içeriği, hem dışsal görünümün ve hem de içsel görünümün içeriği olarak işlev görür. Ne var ki, Kant, içsel görünümün içeriği hususunda bazen bu görüşten tamamen farklı bir yol izler. ‘Alternatif görüş’ adını verdiğimiz bu görüşe göre içsel görünümün dışsal görünümün içeriğinden farklı kendine has bir içeriği bulunmaktadır.

Yukarıda ifade edildiği üzere, resmi görüşe göre, ampirik görünümün iki tane - bir dışsal ve biri de içsel - değil, tek bir içeriği bulunmaktadır. Bu görüşü savunanların başvurduğu pasajların başında aşağıdaki pasajlar gelmektedir: “...dışsal duyunun temsilleri, zihnimizin meşgul olduğu asıl malzemedir...”.¹⁸ Yine: “Biz, zihnimizin bir yetisi olan dış duyu ile dışımızdaki nesnelere temsil ederiz ve bu temsili de istisnasız mekân içerisinde yaparız onun vasıtasıyla zihnimizin kendisini temsil ettiği iç duyu ise ruhun bir nesne olarak temsiline imkân vermez; ama yine de içsel hallerin görüsünün sadece onda mümkün olduğu belirli bir form bulunmaktadır; dolayısıyla, içsel belirlenimlere ait olan her şey zaman ilişkileri açısından temsil edilir”.¹⁹

SAE’nden alıntılanan aşağıdaki pasajda Kant, bizim iç duyu yoluyla bilincinde olduğumuz şeyin ruhun (*Gemüt*) kendisi yahut içsel halleri olduğunu söyler: “Zihnin onunla kendini yahut içsel hallerini hissettiği iç duyu, bir nesne olarak bizatihi benliğin görüsünü sağlamaz; fakat yine de sadece onda içsel hallerin görüsünün mümkün olduğu bir belirli form yani zaman vardır. Dolayısıyla, içsel belirlenimlere ait olan her şey zamansal ilişkiler içerisinde temsil edilir”.²⁰ Kant bu pasajda iç duyunun kaynağının ruhun kendisi veya zihinsel durumları olduğunu söylemesine karşın iç duyunun ruhu

¹⁶ Kant, SAE, A20/B34.

¹⁷ Kant, SAE, A42/B59-60.

¹⁸ Kant, SAE, B67.

¹⁹ Kant, SAE, A22-3/B37.

²⁰ Kant, SAE, A22-3/B37.

yahut onun zihinsel durumlarını bir nesne olarak temsil etmediğini öne sürmektedir. Peki iç duyu ruhu bir nesne olarak temsil etmiyorsa onu nasıl temsil edecek veya neyi temsil edecektir? Kant, *SAE*'nin A357 numaralı pasajında içsel hallerden ne anladığını belirtir. Kant'a göre içsel halleri oluşturan unsurlar düşünceler, bilinç, istekler, vb. gibi şeylerdir: "...onların [düşünen varlıkların] düşünceleri, bilinci, arzuları vesaire dışsal olarak hissedilemezler. Tüm bunlar iç duyuya aittir".²¹ Fakat Kant bu ifadelerin hemen arkasında içsel görünümün malzemesi olarak başka unsurları sayar; bu unsurlar da düşünceler, duygular ve kararlardır.²² Kant, başka bir yerde ise bu sınıfa temsilleri ve düşünmeyi dahil eder. Kant'ın içsel görünümün içeriği olarak saydığı unsurlar arasında hiç bir ortak nokta bulunmamaktadır, zira her birinin transandantal felsefedeki epistemolojik ve ontolojik statüsü farklıdır. Dolayısıyla akla şu soru gelmektedir: Bütün bu farklı unsurlar birlikte içsel görünümün içeriği olarak görülebilir mi? Kant'ın alternatif görüşü olarak adlandırdığımız bu görüşte iç duyunun içeriği olarak sıralanan unsurların farklı zihinsel ve bilişsel işlevleri olduğu açıkça görülebilir; hatta bazılarının örneğin duyguların transandantal felsefede herhangi bir bilişsel rolü bulunmamaktadır. İç duyunun pasif karakteri ile bu unsurlardan bazılarının örneğin düşünme ve karar verme gibi unsurların zihnin aktif yönüne ait olmaları arasında bir uyumsuzluk söz konusudur. Bu unsurlar bir bütün olarak iç duyunun içeriği olamayacakları gibi tek tek de olamazlar, zira bunların transandantal felsefede farklı epistemolojik statüleri bulunmaktadır. Örneğin düşünme aktı, benliğin aktif yönüne ait iken, duygular benliğin pasif yönüne aittir; bu nedenle ikisini aynı yerde yani iç duyunun içeriği olarak düşünmek mümkün değildir.

Dolayısıyla, öyle görülüyor ki, Kant'ın içsel görünümün içeriği olarak sıraladığı unsurlar bir arada varolamazlar, zira bunların temelinde yer alacak herhangi bir töz bulunmamaktadır. Böyle bir töz olsaydı bile bu unsurlar yine de bir arada olamazlardı, çünkü her birinin transandantal felsefedeki epistemolojik statüsü farklıdır. Ayrıca bu unsurların nesne-yönelimli (*intentional*) olmadıkları yani herhangi bir nesneyi temsil etmedikleri de açıktır. Örneğin düşünmek yahut düşünceyi ele alalım. Düşünce içsel görünümün içeriği olabilir mi? Kant'ın *SAE*'nde düşünme aktı ile ilgili söylediklerini göz önüne alırsak bu sorunun yanıtının olumsuz olduğu görülür, zira Kant'a göre düşünme, zihnin spontane bir faaliyeti iken iç duyumuz pasif bir yetidir. Aynı şey irade yahut karar verme için de geçerlidir, zira bunlar da zihnin aktif yönüne ait unsurlardır. Yukarıda ifade edildiği üzere, düşünen benliğin aktif yönüne ilişkin bilincimizi sağlayan şey, iç duyuya dayanan ampirik ben bilinci değil, transandantal ben bilincidir. Dolayısıyla düşünmenin ve bunun gibi benliğin aktif yönünü ilgilendiren diğer unsurların örneğin iradenin içsel görünümün içeriğine dahil edilmesi mümkün değildir, zira bu unsurlar bizim kendimizden pasif bir biçimde etkilenmemiz sonucu ortaya çıkan şeyler olmayıp düşünen benliğin saf bilincine konu olan unsurlardır. Fakat daha önce de işaret edildiği üzere transandantal ben bilinci tam anlamıyla bir bilgi değildir, zira burada bilginin oluşması için gereken zorunlu görü yoktur.

Duyulara geldiğimizde durumun daha da sorunlu olduğunu görürüz, zira düşünme ve irade en azından transandantal bilincin konusu olurken duygular ne ampirik bilincin ve ne de transandantal bilincin konusu olabilirler. Başka bir ifadeyle, duygular, ne benliğin aktif yönüne aittirler ve ne de pasif iç duyuya konu olurlar, çünkü Kant'a

²¹ Kant, *SAE*, A357.

²² Kant, *SAE*, A358.

göre tüm içsel temsiller, nesne-yönelimli iken duyguların böyle bir rolü yoktur yani onlar, herhangi bir nesneyi temsil etmezler. Kant'ın kendisi duygular ile içsel temsiller arasında bir bilişsel işlev farklılığı olduğunu açıkça söyler: "...duygu, bir temsil yetisi olmadığından - zira duygular bilgi yetisinin dışında kalır - haz ve acı hakkındaki yargılarımız yani pratik yarguların unsurları, bilginin salt *a priori* tarzlarını konu alan transandantal felsefenin alanına girmez".²³ Dolayısıyla, Kant'ın salt öznel durumlar olarak tanımladığı duyguların içsel temsiller olarak görev yapmaları mümkün gözükmemektedir.

Yukarıdaki tartışmalar ışığında bakıldığında görülüyor ki, Kant, iç duyu-dış duyu paralelliğinin gerektirdiği içsel görünüm içeriğini açıklamakta zorlanmıştır. Onun hem resmi görüşü ve hem de bizim alternatif görüş adını verdiğimiz görüşü, bu konuya tatminkâr bir izah getirmekten uzaktır. Resmi görüşü, içsel görüye herhangi bir hususi içerik atfetmeyerek iç duyu-dış duyu paralelliği tezine aykırı düşerken, alternatif görüş, içsel görünüm içeriğine birbirinden epistemolojik açıdan çok farklı unsurlar eklemeye çalışmak suretiyle transandantal felsefenin temel varsayımlarıyla ters düşmüştür. Bu ise onun bilgi kuramına büyük bir tehdit oluşturmaktadır, zira Kant, tüm bilginin aynı transandantal koşullara tabi olduğunu söyleyerek bilgiler arasında kesinlik açısından bir ayırım yapmamıştır. Ama görülüyor ki, onun içsel hallerin bilgisine ilişkin izahı, ortaya koyduğu transandantal çerçeveye uymamaktadır. Bu da Kant'ın temel epistemolojik varsayımlarının yeniden sorgulanması gerektiğini gözler önüne sermektedir.

Hem rasyonalist ve hem de ampirist öğeler içeren Kant'ın benlik öğretisi, rasyonalistler ile ampiristler arasında bir orta yol izleyerek benliğin hem nesne yönüne ve hem de özne yönüne vurgu yapar. Rasyonalistlerin ve ampiristlerin kabul ettiklerinde haklı ve fakat reddettiklerinde haksız olduklarını öne süren Kant, özne olarak benliğin (onun terminolojisi ile, düşünen benliğin) mahiyetine ilişkin *a priori* bir bilgiye rasyonel yahut entelektüel bir görü ile ulaşamayacağımızı söyleyerek ampiristlere hak vermesine karşılık, benliğe ilişkin tüm bilincimizin onun hakkında edindiğimiz ampirik bilgi ile sınırlı olmadığını söyleyerek ampiristlerle olan birlikteliğine son verir. Zira ampiristler, ampirik ben bilgisinin üzerinde ve ötesinde *a priori* bir ben bilincinin olmadığını öne sürerken Kant, ampirik ben bilgisine ek olarak özne olarak benlik hakkında *a priori* bir bilince sahip olduğumuzu iddia eder. Kant'ın 'transandantal ben-bilinci' adını verdiği bu saf yahut *a priori* ben bilinci, aslında tam anlamıyla bilgi olmasa da (zira Kant'a göre bilgi, görünümün (*Anschauung*) varlığını gerektirir, ama burada sözü edilen bilinçte saf ya da ampirik herhangi bir görü yoktur) genel olarak Kant'ın bilgi kuramında ve özel olarak da onun ben bilgisi görüşünde son derece önemli bir rol oynar. Zira bu saf ben bilinci, Kant'a göre, *a priori* veya ampirik her türlü nesne bilgisinin transandantal koşuludur.

Öte yandan, bilgi edinme sürecinde benliğin öznel yönünün (ya da özne olarak benliğin) önemini vurgulayarak rasyonalistlerle hemfikir olan Kant, çok önemli bir konuda yani özne olarak benliğin mahiyetine ilişkin rasyonel bir görü yoluyla bilgi sahibi olamayacağımızı söyleyerek onlardan ayrılır. Zira Kant'a göre özne olarak benliğin mahiyetine ilişkin *a priori* bir bilgi edinebilmemiz için bizim entelektüel görüye sahip olmamız gerekir. Ama Kant'a göre insanlarda böyle bir görü mevcut değildir. Kant'a göre benliğe ilişkin bilgi, tıpkı diğer tüm nesnelere ilişkin bilgi gibi bir

²³ Kant, SAE, A801/B829n.

takım transandantal yahut *a priori* koşullara tabidir. Başka bir ifadeyle, Kant, rasyonalistlerin aksine, bilgi konusunda fiziksel nesnelerin bilgisi ile benliğe ilişkin bilginin arasında bir ayırım yapmaz. Bilindiği üzere, rasyonalistlere göre kişinin kendisine ilişkin bilgisi, fiziksel nesnelerin bilgisinden daha emin ve daha kesindir, çünkü ben bilgisi doğrudan bir görüş ile elde edilirken fiziksel nesnelerin bilgisi, duylardan gelen verilere dayanır. Bu görüşe kuşku ile yaklaşan Kant, her türlü bilginin bir takım transandantal koşullara uyması gerektiğini ve bu nedenle aralarında bu anlamda herhangi bir farklılık bulunmadığını öne sürer. Bu yüzden, Kant'ın düşünen benliğe ilişkin transandantal bilinç kavramını rasyonalistlerin entelektüel görüşüyle karıştırmamak gerekir, zira Kant'ın transandantal ben bilinci, rasyonalistlerin entelektüel görüşünün aksine, benliğin mahiyetine ilişkin herhangi bir *a priori bilgi* sağlamaz. Kant'ın özgün benlik anlayışını ele alırken bu genel çerçeveyi göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

Son olarak, bu makaleyi Wolff'un şu sözüyle bitirmek istiyorum: "Sonuçta Kant, transandantal ego, ampirik ego, ahlaki benlik, numenal benlik ve onlara atfettiği akıl, irade, yargı, muhayyile, idrak, duygu ve hissetme gibi melekeleri uzlaştıracak bir benlik kuramı ortaya koymada başarısız olmuştur".²⁴

KAYNAKÇA

- DESCARTES, R., *Philosophical Writings of Descartes*, tr. John Cottingham, Robert Stoothoff, and Dugald Murdoch, 3 cilt (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1988).
- HUME, D., *A Treatise of Human Nature* (New York: Oxford Univ. Press, 1978).
- KANT, I., *Critique of Pure Reason*, tr. N. K. Smith (New York: St Martin's Press, 1965).
- KANT, I. *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, tr. M. Gregor (The Hague: Martinus Nijhoff, 1974).
- WOLFF, R. P., *Kant's Theory of Mental Activity* (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1963).

²⁴ Wolff, Kant's Theory of Mental Activity, 109.